

ODRŽIVI RAZVOJ - DESET GODINA KASNIJE

Nebojša Veljković

Prvi deo ovog rada ¹, inače objavljen pre deset godina, nastao je pod uticajem dela **Trajana Stojanovića (1921–2005)** ([dalje...](#)), jednog od najvećih istoričara Balkana i jedinog istoričara jugoslovenskog porekla koji je citiran u *Kembričkoj enciklopediji ekonomske istorije*. Stojanovićeve globalni pristup u humanističkim naukama pomogao mi je da razumem socijalnu istoriju, u kojoj se demonstrira važnost uključivanja šireg niza relevantnih faktora, takvih kao što su populacija, stambena izgradnja, hrana, klima i dr. Bilo je to vreme i prvih informacija iz sveta o **konceptu održivog razvoja i indikatorima održivog razvoja** ([dalje...](#)) koji oslikavaju realnost u vidu integrisanog pogleda na svet, pokazujući vezu između ekonomije, društva i životne sredine. Danas se za **praćenje održivog razvoja** ([dalje...](#)) koriste međunarodno kompatibilni indikatori održivog razvoja koji upozoravaju na problem pre nego što on postane preozbiljan i pomažu da shvatimo šta treba preduzeti da bi se taj problem rešio. Drugi deo ovog rada, nastao deset godina posle prvog, upravo daje primer koji ukazuje na bitno svojstvo indikatora održivog razvoja da daju pravovremene informacije dok još ima vremena da se reaguje.

Sociobiolozi tvrde da je ljudsko ponašanje rezultat posebnog evolucionog procesa u kome je genetska evolucija u dvosmernoj vezi sa kulturnom evolucijom. Pristalice ideje genetskog uticaja na ponašanje iznose da su ljudski geni i ljudska kultura povezani tokom hiljada i hiljada godina. Ova hipoteza se naziva koevolucijom gena i kulture i spaja društvene i prirodne nauke u jednu novu darvinističku nauku. Postoji i drugo stanovište, po kome su se svi krupni koraci ljudske kulturne evolucije od uspona poljoprivrede i države do savremenih industrijskih sistema pojavili nedavno i naglo, a da bi genetska evolucija mogla da odigra neku ulogu.

Možemo prihvatiti da je malo verovatno da biološke promene mogu igrati neku važnu ulogu u kulturnoj raznovrsnosti, jer negenetske sile kao što su klima, zemljište, osvajanja, pronalasci i širenje novih tehnologija imaju dominantniju ulogu. Proučavajući posebnosti kulturnog i mentalnog reljefa jugoslovenskih zemalja, Jovan Cvijić je pokazao da "...geografska sredina utiče ne samo na opšti tok istorije, raspored raznih civilizacija, na migracije, na etničku podelu, na položaj i tip naselja, već isto tako neposredno ili posredno utiče i na psihološke osobine stanovništva". Sinteza tri radne hipoteze – šumski

¹ Tekst koji sledi, do odeljka "Zakasneli i zaustavljeni razvoj" koji je nov, je moj integralni članak "Ogled o društvenom inženjeringu: Grdelica balkanski predeo" objavljen u časopisu *Leskovčanin*, list naučni i književni /Leskovac/, broj C/13-14, februar 2001.

ekosistemi, klima, tehnologija, koju prikazujemo na narednim stranicama – ukazuje na deo složenog sistema životne sredine u kome se međusobno prepliću brojni, biološki, ekonomski i kulturni faktori ljudske populacije i čiji se odnosi tokom vremena menjaju.

Šumski ekosistemi

Grdelička klisura sa kompleksom prirodnih činilaca predstavlja u geomorfološkom, klimatskom i vegetacijskom pogledu specifično i za nauku interesantno područje. U predelu Grdelice šumska i ostala vegetacija zamenjene su poljoprivrednim i drugim kulturama, a ostaci prirodne šumske vegetacije su većim delom degradirani. Kao vegetacijski pojasevi, počev od najnižih nadmorskih visina na obalama Južne Morave, nižu se uzani pojas vrbovo-topolovih šuma, koji se nastavlja u hrastov pojas sa šumom sladuna i cera te njihov regresivni stadijum degradacije šume belog graba i prilično siromašna šuma hrasta kitnjaka. Najmoćniji pojas u tom predelu predstavlja asocijacija srpske šume bukve, koga gradi planinska bukva, dok najviše vrhove planine Ostrozuba pokriva subalpska bukova šuma. Da se Grdelička klisura odlikuje specifičnim kompleksom osobina koje su omogućile očuvanje i reprodukciju reliktna vegetacije, ukazuje i reliktna tercijarna fitocenoza – šuma bukve sa zeleničetom (*Lauroceraso-Fagetum*) na Ostrozubu, vrlo značajna biljna zajednica Srbije koja govori o prošlosti flore i klimatskim uslovima koji su tu vladali. Razumljivo da je floristički princip u osnovi dominantan u fitocenološkoj analizi šumskih vegetacija, ali moguće je primeniti i istorijski metod koristeći istraživanja iz nekih drugih interdisciplinarnih studija.

Našoj naučnoj javnosti malo poznati istoričar Trajan Stojanović, Amerikanac srpskog porekla, rođen 1921. godine, u svojim briljantnim knjigama o balkanskoj civilizaciji daje "totalnu istoriju" narodâ na Balkanu. U delovima studija *Balkanska civilizacija* (1967) i *Balkanski svetovi – prva i poslednja Evropa* (1994) ovog naučnika nalazimo korisne podatke o srpskim šumama i klimatskim promenama. Za vreme I krstaškog rata (1096) krstašima je trebalo osam dana da prođu kroz guste šume dolinom Morave, a sedam vekova kasnije, 1717, žena engleskog ambasadora pri carigradskoj Porti provela je sedam dana prolazeći istim putem kroz guste šume. Najzad, jedan engleski major u svojim uspomenu s putovanja po Balkanu iz 1829–1830, daje nagoveštaje skorog propadanja srpskih šuma: "Stalno smo viđali najlepše hrastove u plamenu; pri dnu se iseče rupa i u njoj se zapali vatra. To je najlakši način da se iskrči zemljište".

Uzimajući u obzir oskudnost podataka o obimu krčenja šuma pre 1830, kao i izvesnu rezervu za period posle, Stojanović daje tabelarni prikaz propadanja balkanskih šuma između 1830. i 1950. Tako je teritorijalna rasprostranjenost

šuma u Srbiji, kao procenat ukupne površine iznosila: 1830 – 65%; 1850 – 50%; 1870 – 35%; 1890 – 22,5%; 1900 – 19%; 1910 – 15%; 1920 – 18%; 1930 – 20,5%; 1940 – 23%, i 1950 – 25,8%. Ovi podaci ukazuju na delimično uspešne pokušaje da se u Srbiji u prvoj polovini 20. veka obnove šume; najnoviji raspoloživi podaci o popisu šuma, iz 1979 (26%), govore o pouzdanosti Stojanovićeve studije objavljene 1967.

Klimatske promene

Kroz istoriju su mnogobrojni faktori uticali na smanjenje šuma na našim prostorima, a najviše su to bili požari, gradnja kuća i puteva, proizvodnja kreča i ćumura, topljenje metala, opadanje nivoa podzemnih voda, izvoz drvene građe, šteta koju su nanosile domaće životinje i krčenje radi povećanja obradivih površina. Neki od tih faktora bili su izazvani porastom stanovništva i privrednim razvojem. Postoji jedan faktor o kome se i danas vode žučne stručne rasprave, klimatske promene. Globalna promena klime je danas predmet izučavanja i rasprava na najvišim naučnim i državnim nivoima, a za nas je ovde interesantno pitanje koliko su klimatske promene uticale na pošumljenost. Za razliku od istoričara sa drugih prostora balkanolozi su se manje bavili klimom kao faktorom istorijskih promena. Međutim, Trajan Stojanović u svojim delima o istoriji, koju smatra “naukom nauka o čoveku”, koristeći građu zapadnih konzularnih arhiva daje značajne podatke o klimatskim promenama na Balkanu, kao što su na primer ovi: „Jun 1601. – Balkan – obilne kiše upropastile su letinu, a ljudi su se plašili ‘da će se vazduh okužiti’; Leto 1694. – severni Balkan – u jednom molitveniku je zapisano: ‘Tako dođoše Turci do Varadina, ali utekoše od jakih kiša; četrdeset dana padahu kiše u leto 1694’; Februar 1714. – Atina i ostrvo Mikonos – deset meseci nije bilo kiše; Septembar i oktobar 1729. – Banat – kiša i oluje bez prestanka; Maj 1739. – Solun – nedelju dana je padala kiša.”

Ovi i ostali podaci o balkanskoj klimi u prošlosti sigurno nisu dovoljni, ali podržavaju teoriju po kojoj je klima na Balkanu bila vlažnija i hladnija od kraja 16. do kraja 18. veka, a u Srbiji i do sredine devetnaestog. Ovo potkrepljuju podaci o promenama prosečne godišnje temperature na celom Balkanu s tendencijom postepenog otopljanja koje daje Stojanović. Na primer, prosečna temperatura za Beograd je u razdoblju 1888–1950. porasla za 0,7 °C; u periodu 1888–1916. iznosila je 11,1 °C, a u periodu 1917–1950. je iznosila 11,8 °C, dok je u slučaju Zagreba temperatura porasla za 0,6 °C (1872–1908. iznosila je 10,9 °C, 1909–1945. je iznosila 11,5 °C). Podaci o klimi predela Grdelice za period 1950–1962. daju srednju godišnju vrednost od 11,0 °C, a karakteriše je prelazni režim između umereno-kontinentalne i sredozerne sa specifičnostima uslovljenim geografskim položajem, što pak utiče na stvaranje specifičnih oblika biljnog sveta.

Tehnologija

Zemljište i klima južnog Pomoravlja su još od antičkog doba bili na Balkanskom poluostrvu najpogodniji za gajenje konoplje. Tradicija konopljarstva u leskovačkoj kotlini vodi poreklo još od vremena Herodota. Rimljani su na mestu današnjeg Leskovca bili zauzeli dardansko naselje u čijoj se okolini gajila konoplja. Sloveni su, doselivši se u dolinu Južne Morave, nastavili da gaje konoplju kao što su to činili u staroj domovini, da bi u vreme Nemanjine vladavine tu bila razvijena i izrada užarije. U vreme Turaka prerada konoplje u leskovačkoj kotlini je postala lokalna manufaktura, zapošljavajući sirotinju koja je izrađivala kudeljne artikle.

Ali pre nego što stvore bogatstvo ljudi moraju da se nauče da rade zajedno, jer ako hoće da napreduju neophodno je da razviju nove forme organizacije. Sve ekonomske aktivnosti sprovodi grupa, a ne pojedinac, zato je ekonomski rast povezan i s tehnološkim razvojem. Prvi leskovački industrijalci su 1890. u predelu Grdelice, u ataru sela Kozara, na istoimenoj reci, podigli jedan od prvih industrijskih pogona za izradu vunenog gajtana, ondašnjeg osnovnog tekstilnog artikla trgovaca balkanskih zemalja. Ovo potvrđuje teoriju kulturnog materijalizma, da se veliki preobražaji ljudske kulture mogu objasniti prilagođavanjem ekološkim i ekonomskim uslovima. Od kudelje i vunenog gajtana do *leskovačkog šajka* i *sukna* industrijski talas je „zapljusnuo“ leskovačku kotlinu stvorivši već 1908. godine najveću fabriku vunenih tkanina na Balkanu.

Međutim, tehnološkim razvojem do kraja veka došlo je do dramatičnih promena, naime, povećanje društvenog bogatstva ne postiže se više u tekstilnoj industriji. Ipak, antropološko gledište o postojanju kulturnih sila kojima se mogu objasniti društvene promene daje izvesnu nadu. Društva ponavljaju tehnološke razvojne cikluse preko demografskih promena i intenzivnijeg korišćenja prirodnih bogatstava, od umerenog stepena do čak granica ekološke katastrofe. Prema toj teoriji kulturnog preobražaja naš balkanski predeo nakon prvog, poljoprivrednog, i drugog, industrijskog, talasa može zapljusnuti *treći talas*, neka nova tehnologija ili izvor bogatstva, i tako pokrenuti nov prosperitetniji privredni ciklus.

Antropološka i psihološka proučavanja pružaju dokaze o duboko usađenoj ljudskoj prirodi koja je zajednička svim narodima. Zato male promene u odnosu čoveka i prirode neće bitno izmeniti kulturu ukoliko ne utiču i tehnološki, socijalni i ekonomski činoci, na šta ukazuje i nepromenljivost granica balkanskih kulturnih oblasti u mnogovekovnom hodu od “prve” do “poslednje” Evrope.

Zakasneli i zaustavljeni razvoj

Srbija se na početku druge decenije 21. veka nalazi pred izazovom nastavka procesa „pozajmljivanja”², koji je započeo krajem 19. veka i koji se intenzivirao posle Prvog svetskog rata kada su pored mašina za proizvodnju u zemlju počeli da stižu i strani stručnjaci. To je razvojni model kojim je industrijalizam kroz 20. vek stvorio jednoobrazne društvene i političke strukture u zemljama s različitim kulturama. Marks je u predgovoru prvog izdanja *Kapitala* (1867) to izneo kroz tvrdnju da “*zemlja koja je industrijski jače razvijena pokazuje slabije razvijenoj zemlji samo sliku njene sopstvene budućnosti*” (Kapital - Kritika političke ekonomije, Karl Marks, 1964: 8). Srpski grad koji će u ovoj *maloj studiji slučaja* poslužiti kao primer jeste Leskovac, čiji je privredni uspon započeo revolucijom produktivnosti. U kulturnim prilikama Osmanske komandne privrede s kraja 18. i kroz 19. vek u Leskovcu se formirala mlada klasa trgovaca, onih koji su u detinjstvu čuvali stoku, u mladosti nadničili da bi se prehranili, bili čorbadžiski pokućari i postajali trgovci kupujući turska imanja nakon oslobođenja i njihovog iseljavanja. Prvi industrijalci na prelazu 19. i 20. veka zapošljavali su predindustrijsku radnu snagu patrijarhalne seoske sredine formirane četiri veka pod dominacijom Osmanske carevine. Leskovački trgovci kudeljom, užarijom i gajtanom osnivanjem prvih industrijskih pogona za proizvodnju gajtana (1884, 1890) i udruživanjem u prvu fabriku vunениh tkanina (1896) položili su osnove prvobitnoj akumulaciji kapitala. I posle Prvog svetskog rata, zahvaljujući svim razvojnim faktorima, Leskovac je nastavio snažnu industrijalizaciju. U gradu i okolini 1929. godine je radilo: devet tekstilnih preduzeća, dve fabrike sapuna, mlin, fabrika gume, dve fabrike crepa i cigle, fabrika piva, dve parne strugare, električna centrala i fabrika zejtina. Novinar beogradske *Politike* (17.VII.1929) pišući o jednom leskovačkom industrijalcu koji odlazi u fabriku rasklimatanim fijakerom, zapaža: „*Sav svet je obuzet nekom vrstom industrijske groznice. Jednako se kalkuliše na milione. Dinar se ovde ceni i o njemu se govori samo ozbiljno. Sve ima svoj odnos prema dinaru.*” Ne računajući zaposlenike u trgovinama, bankama, zanatskim radnjama, kao i učenike u privredi, u tridesetim godinama leskovačka industrija zapošljavala je oko 3.000 radnika, stvoren je “Srpski Mančester”. Uz domaću industrijsku radnu snagu druge generacije, leskovačka tekstilna industrija je zapošljavala i strane radnike i stručnjake. Potpun popis ovih drugih nije sačinjen, ali je vredno pomenuti bar neke: Jan Horakovski – Čeh, predionički majstor; Franc Pejhal – Čeh, šef aparature; Vilem Pušman – Čeh, tekstilni tehničar; Emil Hubač – Čeh, tekstilni tehničar; Josif Vašek –

² Za bolje razumevanje međusobnih odnosa između društava u celini ili njihovih struktura mogu pomoći metafore iz drugih naučnih disciplina. Za razliku od bioloških sistema, gde je u evoluciji ukrštanje između vrsta retko, kod društvenih sistema je razmena informacija kroz proces „pozajmljivanja” uobičajena.

Čeh, tekstilni majstor; Danilo Varga – Mađar, tekstilni majstor; Karlo Gajer – Čeh, tekstilni majstor; Aleksandar Rozentrung – Austrijanac, tekstilni majstor; Jozef Burkert – Čeh, tkač; Georg Švab – Nemac, majstor za pletenje.³

Srbija je, međutim, završetak hladnog rata na kraju 20. veka i neizbežan proces društvene transformacije dočekala nespremno. Privredna kriza Jugoslavije osamdesetih godina, raspad zajedničke države, ratovi i međunarodne sankcije poništali su privredna postignuća Srbije iz socijalističkog perioda. Fizički obim industrijske proizvodnje je u 1991. bio na nivou 1980, a inflacija u 1993. godini je privredu administrativnog dela južne Srbije s centrom u Leskovcu “zakovala” sve do 2000. godine na 50% nivoa iz 1980. Ekonomska šteta u Srbiji od NATO bombardovanja procenjuje se na oko 30 milijardi dolara, a nezvaničan broj žrtava kreće se između 1.200 i 2.500 poginulih i oko 5.000 ranjenih. Srbija se na početku 21. veka našla u stanju vojno poražene i politički nedovršene države sa devastiranom privredom.

Primenom tradicionalnih ekonomskih indikatora i jednog indikatora održivog razvoja može se dati slika Srbije kao zemlje sa najvećim regionalnim razlikama u Evropi. Komparacijom godišnjih rezultata socio-ekonomskog razvoja zemalja Balkana prema vrednosti međunarodno široko prihvaćenog indikatora održivog razvoja *indeksa ljudskog razvoja (Human Development Index – HDI)* za 2004. dobijaju se sledeći pokazatelji uspešnosti.⁴ Na listi zemalja članica UN (177) najviše je rangirana Hrvatska (44) sa HDI 0,846, a za njom slede: Bugarska (54) sa HDI 0,816; Rumunija (60) sa HDI 0,805; Bosna i Hercegovina (62) sa HDI 0,800; Makedonija (66) sa HDI 0,796; Albanija (73) sa HDI 0,784 i Srbija (75) sa HDI 0,775 (*Human development Report*, 2006: 284). Analiza pomoću ovog indikatora vrednuje nivo razvijenosti između zemalja tako što njegova niža vrednost direktno ukazuje na lošiji kvalitet života. Regionalno istraživanje *indeksa ljudskog razvoja* za Srbiju posebno ukazuje na zabrinjavajuće zaostajanje južnog dela (Jablanički okrug) sa Leskovcem kao administrativnim centrom. Kvalitet života u Leskovcu, vrednovan ovim indikatorom za period 2002–2004,

³ Koliko je leskovačka industrija bila integralni deo privrede zemlje dovoljno govore podaci iz, verovatno, najbolje studije o okolnostima zakasnelog razvoja Srbije: Mari-Žanin Čalić, *Socijalna istorija Srbije 1815–1941*, Beograd: Clio, 2004, str. 290: “Između 1922. i 1930. godine 23.353 strana državljana iz oko trideset zemalja dobilo je radnu dozvolu u Kraljevini SHS, što je odgovaralo kvoti od 4,7% ukupnog jugoslovenskog radništva. Najviše ih je došlo iz Čehoslovačke (6.130), Italije (4.592), Austrije (4.541), Mađarske (1.641) i Nemačke (1.115).”

⁴ *Indeks ljudskog razvoja (HDI)* razvijen je na osnovu metodologije UN i redovno se objavljuje u godišnjim izveštajima (*Human Development Report*). Sastoji se od tri ključna indikatora: očekivanog trajanja života, nivoa obrazovanja i GDP (bruto društveni proizvod). Indeks ljudskog razvoja je složen pokazatelj koji dopunjuje postojeće socio-ekonomske pokazatelje ukazivanjem na razlike u razvijenosti između zemalja na direktan način.

iznosio je 0,563, što je daleko ispod albanskog proseka.⁵ Pored toga, jaz između najnerazvijenijih i najrazvijenijih opština u Srbiji, stvaran u decenijama prošlog veka, dodatno se produbio posle 2000, o čemu govori sledeća komparativna analiza. Naime, analiza nivoa razvijenosti opština, primenom *indeksa razvojne ugroženosti (IRU)*, pokazuje da je prema ekonomskoj, demografskoj, obrazovnoj, infrastrukturnoj i ekološkoj dimenziji razvoja Jablanički okrug (IRU – 134%) 6,8 puta razvojno ugroženiji od Grada Beograda (IRU – 19,8%).⁶ Takođe, prema *stepenu regionalne razvijenosti (SRR)* opština u Srbiji (SRR – 100) Jablanički okrug ima najveći regionalni nesklad, jer je stepen razvijenosti Grada Beograda (146) skoro tri puta viši u odnosu na Jablanički okrug (SRR – 53).⁷ I u zemljama *starim* članicama EU najnerazvijenije regije su nerazvijenije od najrazvijenijih, ali ne za dva ili više puta. Novim članicama i kandidatima za EU preporučuje se stoga da *indeks razvojne ugroženosti* umanje bar do odnosa jedan prema tri. Ako nastavi da beleži dosadašnje stope (ne)rasta, višestruko niže od stopa u najrazvijenijim regionima Srbije, leskovačka privreda neće moći pre kraja ovoga veka da dostigne “srećnu” 1989, kao poslednju godinu “blagostanja” pre raspada SFRJ.

Danas, na početku druge decenije 21. veka, privreda Leskovca se nalazi izvan evropskih tokova standardizacije, što je najznačajnije načelo industrijalizma. Načelo standardizacije i u njemu integrisan proces „pozajmljivanja” najbolje je definisao Akio Morita, predsednik megakompanije *Sony*, sledećim rečima: *japanska industrija je diplomirala na američkoj školi za proizvodnju, od Amerike smo naučili osnovne pojmove o tehnološkoj proizvodnji, kontroli kvaliteta, tehničari računovodstvenih poslova, kao i sve metode savremenog industrijskog menadžmenta*.⁸ Iako je Japan prostorno udaljen od Srbije, može poslužiti kao društvo za poređenje, jer je proces industrijalizacije u Japanu započeo u vreme blisko našem i nastupio takođe sa zakašnjenjem u odnosu na zapadnoevropska društva. U Japanu se proces „pozajmljivanja” odigrao tako što su samuraji postali klasa

⁵ HDI za Srbiju i njene regione preuzet je iz istraživanja: *Indeks humanog razvoja*, Beograd: Republički zavod za razvoj, 2004. Napomena: Komparacijom prema *Human Development Report 2006*, Jablanički okrug (HDI – 0,563) se nalazio na 130. mestu prezentovanih zemalja, u rangu između Komorskih ostrva (HDI – 0,556) i Bocvane (HDI – 0,570). „Bolje“ rangirane zemlje, sve sa azijsko-afričke liste, bile su: Kambodža (HDI – 0,583), Gabon (HDI – 0,633) i Vijetnam (HDI – 0,709).

⁶ *Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije 2007–2012*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2007, str. 84.

⁷ Vidi: *Regionalni razvoj Srbije 2008*, Republički zavod za razvoj. Za Jablaničkim slede okruzi: Pčinjski (SRR – 56), Raški (SRR – 58,5), Toplički (SRR – 58,5) itd. <http://www.razvoj.gov.rs>

⁸ Akio Morita (1921–1999) je zajedno sa svojim prijateljem Masaru Ibukom (1908–1997) osnovao 1946. godine, firmu *Tokyo Tsushin Kogyo Kabushiki Kaisha* (Tokyo Telecommunications Engineering Corporation), preteču *Sony Corporation*. Napomena: Akio Morita je u aprilu 1989. posetio Elektronsku industriju Niš. Cilj posete, nesumljivo, je bio predlog konkretne poslovne saradnje. Ishod razgovora nikada nije saopšten javnosti.

industrijalaca transformišući svoju *bushido* ratničku etiku u biznisu, naime, zamenivši strasti ekonomskim interesom. Svuda gde je dopirao talas industrijalizma, sa identičnom opremom, tehnološkim postupcima i administrativnim upravljanjem oblikovao je društva na identičan način, nemilosrdnom primenom načela standardizacije. Sredinom 19. veka Karl Marks je pisao o uslovima rada u engleskim tekstilnim fabrikama, a pola veka kasnije na isti način je o "Srpskom Mančesteru" Leskovcu pisao novinar i političar Dragiša Lapčević. Nakon posete leskovačkim fabrikama 1910. godine Lapčević je pisao o ogromnoj masi proletarizovane i poluproletarizovane sirotinje koja je popunjavala leskovačku radnu pijacu, zbog čega je nadnica bila veoma bedna, radno vreme veoma dugo a uslovi rada ropski i ubistveni. U tekstilnim fabrikama Leskovca dnevni rad je trajao 13, a noćni 11 sati bez odmora, pri čemu su angažovani i žene i deca. Položaj radnika u tadašnjoj leskovačkoj industriji je sigurno bio loš, ono što je izazivalo radničko nezadovoljstvo bila je želja kapitalističkih poslodavaca da iscede iz njih i poslednji gram produktivnosti. Međutim, na tim osnovama su Marksovi proleter i za sto godina u najrazvijenim državama Evropske Unije postali bogata srednja klasa.

Politika Evropske Unije, kojoj Srbija geografski gravitira, oslanja se na NATO savez na čelu sa SAD i koncepcijski je utemeljena na novcu, potrošnji i stalnom privrednom rastu sa cikličnim privrednim kretanjima. Još je Adam Smit dao suštinu razumevanja dolazećeg industrijskog sveta u kome će srednjevekovna strast slave biti zamenjena interesom. U svom delu *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva narodâ* (1776) napisao je često citiranu misao: "Ne očekujemo ručak od naklonosti mesara, pivara ili pekara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa. Ne obraćamo se njihovoj humanosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim koristima" (Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, 1998: 40). U istorijskom hodu između svojih i tuđih nacionalnih potreba i koristi, od zemlje zakasnelog razvoja sa početka 20. veka Srbija se u prvoj deceniji 21. veka pretvorila u državu sa regionima zaustavljenog razvoja.⁹

⁹ Zaustavljeni razvoj na primeru Leskovca, nekada prosperitetnog industrijskog centra, predstavlja prilog za *istraživanje prirode i uzroka siromaštva srpskog naroda*, o čemu dramatično govori i jedan ministar u srpskoj Vladi. *Politika*, 20. januar 2011: *Ministar rada i socijalne politike Rasim Ljajić počeo je prekjuče, razgovorom sa građanima Leskovca, obilazak siromašnih opština i gradova u Srbiji, koji će, kako najavljuje trajati mesecima. „Plan je da obilazimo po jednu opštinu nedeljno i da posetimo 82 opštine, odnosno grada koje su u trećoj i četvrtoj kategoriji nerazvijenosti. Počeli smo od Leskovca jer tamo ima najviše problema, bilo je jako mnogo potresnih priča, o petočlanim, šestočlanim porodicama koje moraju da žive sa 12.000 dinara mesečno. Ja sam se iz Leskovca vratio bolestan od onoga što sam čuo”, kaže ministar Ljajić.*